

Список бібліографічних посилань

1. Пчолкін В. Д. Взаємодія підрозділів ДСБЕЗ з правоохоронними органами України у боротьбі зі злочинністю економічної спрямованості // Правове, організаційне та методичне забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ : тези доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф., 10 черв. 2011 р. Львів : ЛДУВС, 2011. С. 187–191.
2. Корж В. П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организационными группами, преступными организациями. Руководство для следователей : науч.-практ. пособие. Харків : Лицей, 2000 г. 280 с.
3. Білоус В. Т. Координація боротьби з економічною злочинністю : монографія. Ірпінь : Акад. держ. подат. служби України, 2002. 449 с.
4. Edwin H. Sutherland Wite-Collar Crimnality. *American Sociological Review*. 1940 (Feb.). Vol. 5, No. 1. P. 1–12.
5. Gornik O. Przestepczosc gospodarza i jej zwalczanie / Oktawia Gornik. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994. 199 s.
6. Imre A. Wiener Economic criminal offences: a theory of economic criminal law. Wiener. Budapeszt : Akademia Kiado, 1990. 107 p.
7. Schmitt B. Kriminologie, Jugendstrafrecht, Strafvollzug. 3, völling neu bearbeitete. Auflage, 2001. 200 s.
8. Про Бюро фінансових розслідувань : проект закону України № 1208-2 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66887 (дата звернення: 26.10.19).

Одержано 31.10.2019

УДК 342.71

Олександр Іванович РАДЧЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4

Харківського національного університету внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0003-1572-8048>

ГРОМАДЯНСТВО У МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Громадянство є відправною точкою у стосунках особи і держави. Воно дозволяє чітко визначити межі таких відносин, їх зміст, який у юридичній площині виявляється у взаємних правах і обов'язках. Надаючи особі своє громадянство, держава свідомо бере на себе зобов'язання із захисту основних (конституційних) прав і свобод як всередині країни, так і за кордоном.

Загальновідомо, що статус людини суттєво відрізняється від статусу громадянина за своїм наповненням. Статус людини передбачає наявність у неї гарантованих міжнародними актами на кшталт Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод тощо. Перелік закріплених у цих міжнародних актах прав і свободи людини є достатньо широким і включає фундаментальні права, насамперед особистого характеру, зокрема право на життя, свободу і особисту недоторканність, повагу до честі і гідності особи, свободу думки і поглядів, свободу пересування, таємницю комунікації, вільний доступ до інформації, а також низку прав і свобод політичного, економічного, соціального, культурно-духовного, екологічного та іншого характеру.

Нині у юридичній науці в основу класифікації прав і свобод як людини, так і громадянина покладають різні критерії. Так, одним з-поміж них виступає важливість (значимість) права/свободи для людини. Проте, у контексті теми даної доповіді нас цікавлять два критерії. Відповідно до одного з них усі права прийнято поділяти на основні (або як їх ще часто називають конституційні) та неосновні (або другорядні, чи додаткові). Останні інколи ще називають доповнювальні. У свою чергу, згідно з усталеним у сучасній юридичній науці підходом конституційні права і свободи розрізняють за сферою – особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні (інколи їх об'єднують в одну групу соціально-економічних прав і свобод), культурні (культурно-духовні) та екологічні.

І права людини, і права громадянина є об'єктом захисту з боку держави. Наразі такий захист здійснюється на двох рівнях: міжнародному і національному. Проте, ступінь, а точніше глибина, захисту прав і свобод людини і відповідно громадянина суттєво відрізняються.

Людина може розраховувати на захист своїх базових або основних прав і свобод, насамперед в рамках міжнародно-правового механізму. Яскравим прикладом може слугувати діяльність Європейського суду з прав людини. Відсутність у людини громадянства певної держави (у статусі апатридів) суттєво обмежує її у використанні можливих юридичних засобів захисту своїх прав, свобод та законних інтересів. Маються на увазі ті засоби, підставою для застосування яких є громадянство. Останній безпосередньо засвідчує наявність постійного правового зв'язку між фізичною особою і державою, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Саме у такому розумінні дефініція «громадянство» застосовується, зокрема, у Законі України «Про громадянство України». Наявність відповідного правового зв'язку є відправною точкою для виникнення взаємних прав і обов'язків між особою і державою. Саме з моменту набуття громадянства особа може розраховувати на захист конституційних (але не основних прав) з боку держави. Іншими словами, факт наявності у особи громадянства дає державі юридичні підстави вживати усіх передбачених конституцією та законами заходів і засобів для захисту прав і свобод особи, яку вона визнала своїм громадянином.

Громадянство відіграє важливу, якщо не провідну, роль у механізмі захисту окремих категорій прав і свобод, які згадувалися вище. У цьому контексті конституційні права і свободи треба відрізняти від основних. По-перше, останні знайшли свої формальне закріплення у міжнародних актах, а по-друге, вони є об'єктом захисту передусім з боку світової спільноти через відповідний конвенційно-інституційний механізм. Натомість, конституційні права і свободи знайшли своє закріплення безпосередньо у положеннях конституції – основного закону держави – та виступають об'єктом захисту, насамперед з боку держави, через інститут громадянства.

Держава відповідно до загальновизначаних міжнародних стандартів та своїх міжнародних зобов'язань повинна захищати основні права і свободи будь-якої людини, яка перебуває на її території під її юрисдикцією. Але якщо права і свободи людини без громадянства вона цілком очікувано буде захищати в межах, визначених конвенційними нормами, то права і свободи свого громадянина в межах, встановлених не стільки нормами міжнародного права, скільки положеннями своєї конституції. Останні, як відомо, є значно ширшими. Врешті-решт, об'єктивно перелік прав і свобод окремо людини, і окремо громадянина, що є об'єктами захисту, теж не збігається.

У випадку з особистими правами і свободами, вочевидь, суттєвих юридичних колізій не виникає. Конституційне законодавство переважної більшості цивілізованих країн світу передбачає захист цієї категорії прав і свобод як людини, так і громадянина. Хоча тут варто наголосити на певній некоректності термінології, яка створює певну юридичну невизначеність. Адже цілком зрозуміло, що використання терміну «громадянські права і свободи» чітко вказує на їхнього носія – громадянина. У той самий час як носієм особистих може виступати як громадянин, так і людина. Вочевидь, перелік перших і других прав і свобод буде різний. За великим рахунком, саме громадянство держави по суті гарантує його володарю державний захист громадянських прав і свобод у повному обсязі.

Наявність у особи громадянства дає їй певну перевагу перед особою без громадянства (апатридом), а у деяких випадках й іноземцем. Так, громадянин перебуваючи на території своєї держави може розраховувати на захист своїх конституційних прав з її боку. Міжнародний конвенційно-інституційний механізм у цьому випадку виступає додатковим юридичним засобом захисту прав і свобод. Наприклад, у Європі його двома ключовими елементами є Конвенція про захист прав людини 1950 року (конвенційна складова зазначеного механізму) та Європейський суд з прав людини (інституційна складова зазначеного механізму). Наявність у особи іноземного громадянства дає підстави розраховувати потенційно на трирівневий захист своїх прав і свобод: на першому рівні – з боку своєї, так би мовити, рідної держави, на другому – з боку держави перебування, на третьому – з боку міжнародної спільноти через конвенційно-інституційний механізм.

Найбільшої актуальності наявність у особи громадянства набуває у випадку виникнення необхідності захисту окремих категорій конституційних прав і свобод, насамперед політичних, економічних та соціальних. Без участі держави, забезпечити повноцінну реалізацію цих прав об'єктивно неможливо. Тому громадянство, по суті, стає визначальним чинником наявності чи відсутності можливостей у особи захистити вищезгадані права і свободи за допомогою державних механізмів. Забезпечення таких прав і свобод передбачає активну участь держави з акцентом на матеріально-фінансову складову. Очевидно, що держава не матиме жодних юридичних підстав забезпечувати особі, яка не володіє її громадянством, можливості реалізувати політичні, економічні та соціальні права і свободи у повному обсязі. Так, участь негромадян (апатридів та іноземців) у політичному житті держави недоцільне, нелогічне з точки зору національної безпеки, обороноздатності держави, відсутності значної частини обумовлених конституцією держави взаємних обов'язків. Реалізація соціальних та економічних прав і свобод залишиться недоступною для особи, яка не володіє громадянством держави, лише в тому випадку, коли така особа, наприклад, буде ігнорувати або уникати виконання конституційного обов'язку для усіх, незалежно громадянського статусу, сплачувати податки і збори у встановлених законом розмірах та порядку.

У будь-якому випадку наявність у особи громадянства держави накладає на останню безумовний, невідворотний обов'язок гарантування (а відтак і захисту як елементу системи державних гарантій), її соціальних і частково економічних прав і свобод. Громадянин має право розраховувати на допомогу з боку держави, очікувати від неї певних дій, спрямованих на задоволення його власних потреб у соціально-економічній сфері.

Висновок. Підсумовуючи сказане, наголосимо на наступному.

У практичній площині, громадянство є тим чинником, який безпосередньо впливає на зміст механізму захисту прав і свобод людини. Його відсутність позбавляє державу можливостей дбати про людину як всередині країни, так і поза її межами, використовуючи найбільш повний арсенал юридичних, організаційних, фінансових та інших інструментів захисту прав і свобод, а людину, своєю чергою, сподівань на захист з боку держави. Особливої актуальності ця обставина набуває у ситуації, коли існує нагальна необхідність захисту прав і свобод саме у політичній, соціальній та економічній сферах.

У контексті подальшого вдосконалення й уточнення окремих конструкцій, що мають місце у юридичній науці, варто відзначити, що громадянство є тим чинником, який безпосередньо впливає на доцільність й обґрунтованість розмежування двох пар понять: «основні права і свободи» та «конституційні права і свободи», «особисті права і свободи» та «громадянські права і свободи». Таким чином, правова категорія «громадянство» є визначальною у процесі з'ясування сутності саме конституційних прав і свобод та одного з їх різновидів – громадянських прав і свобод, – як базового елементу правового становища (статусу) сучасної, державно-орієнтованої людини.

Список бібліографічних посилань

1. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) : від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.10.2019)
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.10.2019).
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.10.2019).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 : із змін, внес. Протоколом № 11 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.10.2019)
5. Конституційне право України : підручник / за ред. В. М. Тодики, В. С. Журавського. Київ, 2002. 544 с.
6. Про громадянство України : закон України від 18.01.2001 № 2235-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14> (дата звернення: 20.10.2019).

Одержано 01.11.2019

УДК 347.43(477)

Вікторія Віталіївна РАССКАЗОВА,

старший викладач кафедри цивільного права

та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ВІДСТУПНОГО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Інститут відступного є порівняно новою конструкцією в теорії та практиці вітчизняного цивільного права, використання вказаного механізму припинення зобов'язання набуває все більшого поширення, адже відступне є гнучким інструментом ефективного врегулювання цивільно-правових відносин, захисту прав та законних інтересів боржника і кредитора у такий спосіб, що дозволяє припинити цивільне зобов'язання незалежно від наявності чи відсутності факту неналежного виконання чи невиконання зобов'язання боржником, запобігаючи можливим майновим та немайновим втратам та орієнтуючись на інтереси учасників. Втім, будучи дієвим інструментом регулювання цивільно-правових відносин в умовах реального існування свободи договору, практика застосування цього правового інституту виявила спірні питання, пов'язані з використанням відступного в цивільному обороті, що, у свою чергу, потребує окремого вивчення.

Відступне відомо цивілістиці ще з часів Стародавнього Риму. Але у вітчизняному цивільному законодавстві воно знайшло своє закріплення тільки в 2003 році в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) [1] і є мало дослідженим в юридичній науці. Тільки одна стаття ЦК України, – ст. 600 присвячена цьому способу припинення зобов'язань, і говорить про те, що зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами (ст. 600 ЦК України). Подібна стислість в регулюванні сприяє помноженню кількості конкуруючих поглядів на природу і механізм дії відступного. І саме це породжує неоднозначне розуміння сутності відступного, різну практику відповідного правозастосування та, як наслідок, призводить до спрощення форм застосування відступного.

Вважаємо, відступне є автономною підставою припинення зобов'язання, з притаманними їй особливими істотними ознаками, а не видом чи складовою припинення за домовленістю, про що також свідчить обґрунтований порядок та техніка нормативного закріплення вказаної підстави. Зокрема, законодавець закріпив відступне окремим положенням (ст. 600 ЦК України). Припинення зобов'язання за домовленістю сторін (ч. 1 ст. 604 ЦК України) є окремим випадком припинення юридичних зв'язків між сторонами на майбутнє. Однак, переваги відступного, як способу припинення зобов'язання не викликають сумнівів.

Слід зазначити, що припинення цивільного зобов'язання переданням відступного за угодою сторін є яскравим прикладом диспозитивності та приватної ініціативи в цивільно-правових відносинах, дозволяє сторонам незалежно від виду зобов'язання (договірний чи недоговірний), характеру поведінки сторін щодо реалізації прав та виконання обов'язків, що становлять зміст основного зобов'язання, орієнтуючись на власні інтереси, на основі вільного волевиявлення, узгодивши розмір, строки і порядок передання відступного припинити у вигідний для себе спосіб небажаний юридичний зв'язок.

Вважаємо, запровадження в цивільне законодавство даної юридичної конструкції забезпечує реальне втілення особливих рис цивільних правовідносин: юридична рівність усіх учасників відносин, їх вільне волевиявлення та майнова самостійність. Безумовно, використання відступного демонструє реалізацію такої фундаментальної засади цивільного права як свободи договору. Так, законодавець не обмежує сторін у виборі предмета відступного, закріплюючи невичерпний перелік майнових цінностей у якості відступного (рухомі, нерухомі речі, майнові комплекси підприємств, майнові права, і, навіть, виконання робіт, надання послуг); застосування відступного допускається для припинення будь-яких зобов'язань та на будь-якій стадії розвитку зобов'язальних правовідносин. Так само законодавець не вимагає, щоб відступне було надано саме боржником. Тому можемо дійти висновку, що відступне може надаватися як боржником, так і третьою особою, яка не є стороною в зобов'язанні.